

АДЛЮСТРАВАННЕ КАРОТКІХ І ПОЎНЫХ ФОРМАЎ ПРЫМЕТНІКАЎ У СЛУЦКІМ ЕВАНГЕЛЛІ (XVI СТ.)

*Паляшчук Наталля Вікенцьеўна, кандыдат філалагічных
наук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*

Рэлігійнае пісьменства па колькасці тэкстаў і па іх жанравай структуры – адно з самых прадстаўнічых. Прычыны распаўсюджання культавых тэкстаў трэба бачыць у той значнай ролі, якую мела веравызнанне для старажытнай Беларусі. Суіснаванне праваслаўя, каталіцызму, пратэстантызму, язычніцтва, уніяцтва і магаметанскай веры на тэрыторыі нашых продкаў дазваляюць казаць пра ВКЛ як пра поліканфесійную дзяржаву. Сёння медыявістамі прызнаецца: уласна характаралагічнай рысай усяго сярэднявечча з’яўляецца наяўнасць культавых моваў. Беларускае сярэднявечча не выключэнне, таму полілінгвізм – адзін з яго вызначальных паказнікаў [4, с. 5].

Царкоўнаславянская мова з’явілася першай культавай мовай Беларусі. Ацэнка старабеларускіх тэкстаў, напісаных на царкоўнаславянскай мове, таксама павінна быць дадзена, паколькі “вывучаць як уласна нацыянальныя толькі беларускамоўныя помнікі мінулага – гэта свядома звужаць абсягі духоўнага мацерыка нашых продкаў, скажаць агульны малюнак грамадска-культурнага развіцця сярэднявечнай Беларусі, грэбаваць багаццем нацыянальнай спадчыны, створанай беларусамі і народамі Беларусі” [4, с. 5].

Слушкае Евангелле – сакральны тэкст, гісторыя з’яўлення якога ўзыходзіць да 80-х гадоў XVI ст. Увядзенне ў навуковы ўжытак тэксту Слуцкага Евангелля (а да нядаўняга часу яно не было вядома шырокаму колу знаўцаў і прыхільнікаў сярэднявечча) дазволіць укладніць унутраную гісторыю мовы – тая змены, якія з цягам часу адбыліся ў фанетыцы, марфалогіі, сінтаксісе і лексіцы, а таксама знешнюю гісторыю, звязаную з вызначэннем ролі мовы ў грамадскім і культурным жыцці народа.

Паводле лексічнага значэння кароткія (іменныя) і поўныя (членныя, займеннікавыя) прыметнікі, ужытыя ў Слуцкім Евангеллі падзяляюцца на якасныя, адносныя, прыналежныя: мѡдрѣ іако сміа, дрѣво добро плодѣ золь, на гороу высокѣ, видѣша свѣтъ велѣн, Фарисею слѣпѣн; златомѣ црѣквѣнѣмѣ, въ пещѣ огньоу, въ геенноу огньоу, въ одѣжахъ швахъ, ндоша птицы нѣсныа, въ одѣванне врачное; въ зѣмлю инаевоу, до оумрѣтвѣиа иродова, въ поустыни іудѣистѣи, слышатѣ прѣдростѣ соломоновоу, провѣдию нонниоу, въ домѣ княжь, снѣ дѣдѣвѣ.

На нашых назіраннях, у тэксце дамнуюць кароткія прыметнікі мужчынскага, жаночага і ніякага роду назоўнага і вінавальнага склону адзіночнага і множнага ліку, формы іншых ускосных склонаў вызначаюцца абмежаванасцю ў выкарыстанні. “Магчымасці ўтварэння гэтых формаў былі абмежаваны найперш сінтаксічнымі адносінамі, што склаліся на той час паміж іменнымі і займеннікавымі формамі якасна-адносных прыметнікаў. Страціўшы здольнасць выступаць у атрыбуцыйнай функцыі і ўнутраныя граматычныя падставы (дапасаванне), іменныя формы адна за другой выпадалі з сістэмы ад’ектыўнага скланення” [1, с. 7].

Словазмяненне кароткіх прыметнікаў было ідэнтычным са змяненнем назоўнікаў: яны набывалі канчаткі тых назоўнікаў, з якімі былі звязаны сувязю дапасавання. Прыметнікі, што адносіліся да назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду, атрымлівалі склонавыя канчаткі назоўнікаў з асновай на -о/-ю, прыметнікі, ужытыя з назоўнікамі жаночага роду, мелі склонавыя флексіі асноў на -а/-я (адзіночны лік: муж-а праведн-а, члк-ү домовит-ү, дзев-о довр-о, вин-о нов-о, вь пуст-о мест-о, на гор-оү высок-ү, на трав-ѣ зелен-ѣ; множны лік: плод-ы довр-ы, народ-ы мнози, вь мѣх-ы нов-ы, предані-а члчск-а, заповед-и члчск-и).

Адзначым, што ў час стварэння Слуцкага Евангелля (Юрין Коріевичъ Шлешкв Кнзжа Бѣгочестивое Слѣцкое рокѣ: Бѣгоѡ ѡфѣѡ: самѣ своєю Рѣкою власною переписавѣ, г. зн. 1582 г.) у мове помнікаў, якія з максімальнай паўнатай адлюстроўвалі асаблівасці жывой народнай гаворкі (найперш шматлікія тэксты канцэлярска-юрыдычнага жанру: пастановы мясцовых органаў улады, прывілеі, прашэнні, матэрыялы судоў і г. д.), фіксацыя склонавых кароткіх формаў прыметнікаў увогуле не была трывалай і паслядоўнай. Іншая карціна бачыцца ў тых тэкстах канфесійнай літаратуры, якія вызначаліся сваёй функцыянальнай прыналежнасцю, а таксама вельмі ўважлівым стаўленнем да сябе з боку царквы. Гэта, галоўным чынам, кнігі Старога і Новага Запавету – першыя настольныя кнігі хрысціянаў, пацерыкі, псалтыры.

Кароткія прыметнікі выступаюць у Слуцкім Евангеллі ў дзвюх сінтаксічных функцыях. Найбольшай ужывальнасцю адрозніваліся кароткія прыметнікі ў прэдыкатыўнай функцыі: мнозѣх птницѣ лоүчши есте вы, кротокѣ есмѣ и смиренѣ, время мое легко ес, воүдетѣ око твое просто, все тело твое воүдетѣ светло, подоventѣ ес члкү домовитү, бүди цела шт раны, ризы его быша бѣлы. У такім выпадку яны абазначалі прымету ў яе “энергічным праяўленні, як вынік акта думкі, як істотную рысу прадмета-дзеініка, лагічна вылучаную, найбольш важную ў пэўны момант ці ў пэўных абставінах, а значыць, непастаянную, чымсьці абмежаваную” [3, с. 52].

Ужыванне кароткіх прыметнікаў у якасці азначэння не пашырана: идоша народы мнози, власа бѣла или чьрна, бѣди его моүжа праведна и сѣа, обрѣтеть единѣ многоцѣненѣ висерьѣ, дати члвекү домовитү, взыде на гороү высокү. Гісторыкамі мовы канстатуецца, што як азначэнні кароткія прыметнікі функцыянавалі ў старажытным тэксце ў тых

Кніжныя помнікі Беларусі і Заходняй Еўропы

выпадках, калі ўказанне на пэўную прымету або ўласцівасць прадмета не вымагала падкрэслівання яго вядомасці, спецыфічнасці [5, с. 229].

Склонавая парадыгма поўных прыметнікаў у Слуцкім Евангеллі прадстаўлена цалкам.

Адзіночны лік			
Склон	Мужчынскі род	Жаночы род	Ніякі род
Назоўны	-ын, -ни	-аа, -аѿ, -ѿѿѿ	-оє, -еє
Родны	-аго; -аго; -ого	-іа, -ыа	-аго; -аго
Давальны	-ому; -ему	-ѿи, -ни	-ому; -ему
Вінавальны	-ын, -ни; -аго	-юю, -юю	-оє, -еє
Творны	-ымъ, -имъ; -имъ	-ою, -ею	-ымъ, -имъ
Месны	-омъ, -емъ	-ѿи, -ни	-омъ, -емъ

Множны лік			
Склон	Мужчынскі род	Жаночы род	Ніякі род
Назоўны	-ын, -ни	-ыа, -иа	-аа, -ѿѿѿ
Родны	-ыхъ, -ихъ	-ыхъ, -ихъ	-ыхъ, -ихъ
Давальны	-ымъ, -имъ	-ымъ, -имъ	-ымъ, -имъ
Вінавальны	-ыхъ, -ихъ; -ыа, -иа	-ыа, -иа	-аа, -ѿѿѿ
Творны	-ыми, -ими; -имъ	-ыми, -ими	-ыми, -ими
Месны	-ыхъ, -ихъ	-ыхъ, -ихъ	-ыхъ, -ихъ

Прывядзем некаторыя прыклады з тэксту. *Адзіночны лік*: сынъ вѣлюблен-ын, народа един-аго, сноу члѣск-омъ, в днь сѣдн-ын, на сѣа члѣск-аго, дхмъ стымъ, древн-имъ, о хлѣбе един-ѣмъ; десн-аа рѣка, права-аѿ заповедь, ѿ7 днєвн-ыа чреды, на вкретене честн-ыа главы, въ тьмъ кромешн-юю, книгоу распоустн-юю, съ силою мног-ою; црствіє нѣсн-оє, лукав-аго и благ-аго сѣкровища, въ црствіє нѣсн-оє, златомъ церковн-ымъ, въ црствіє нѣсн-ѣмъ.

Множны лік: доуси нечист-ни, имоущоу добр-ыа внсєры, различн-ыни недоуѣны, надъ дхы нечист-ыими, въ домохъ црск-ыхъ; силы нѣсн-ыа, морды юродив-ыа, идоша птицы нѣсн-ыа, заповѣден мал-ыхъ, на птицы нѣсн-ыа, нечист-ыими рѣками, въ окрстн-ыхъ селѣхъ и весєхъ, ваши добр-аа дела, зданіа црквн-аа, вѣжн-аа очєса, на облацѣхъ нѣсн-ыхъ.

Каментары. У прыметніках роднага склону дамiнує сцягнуты канчаток *-аго*. Канчаток *-ого* адзначаны толькі ў прадмове да Евангелля, напісанай папам Малахвеем. Неаднолькавыя суадносiны ва ўжываннi названых канчаткаў – з’ява абсалютна заканамерная. Перапісчыкі кананiчных тэкстаў, як вядома, кіравалiся мэтай пiсаць “слово въ слово и

буква въ букву” з арыгінала, што было гарантыяй неўмяшання ў змест і форму твора, яго непарушнасці, “чысціні”.

У назоўным склоне множнага ліку прыметнікі паслядоўна адзначаюцца з дыферэнцыяванымі родавымі канчаткамі: **доуси нечист-ни** (мужчынскі род), **птицы нѣси-ыа** (жаночы род), **добр-аа дела** (ніякі род). У вінавальным склоне гэтая сістэма парушаецца пэўнай колькасцю выпадкаў уніфікаваных канчаткаў: канчатак **-ыа (-иа)** ужываецца ў прыметніках як жаночага роду, так і мужчынскага, аб чым сведчаць прыклады **на птицы нѣси-ыа, добр-ыа вксеры**.

Няцягнутыя канчаткі **-имъ, -ыми** адзначаюцца ў формах творнага склону адзіночнага і множнага ліку. Аднак выпадкі іх фіксацыі не вызначаюцца частотнасцю.

У вінавальным склоне адзіночнага ліку паслядоўна перададзена адрозненне ў канчатках прыметнікаў мужчынскага роду, ужытых з адушаўлёнымі і неадушаўлёнымі назоўнікамі: **в днѣ судн-ын, на сна члѣск-аго**.

Пры склonaзмяненні прыметнікаў заднеязычных **г, к, х** перад **и і ъ** чаргуюцца са свісцячымі **з, ц, с**: **кротци, глуши**.

У некаторых склонах адзіночнага і множнага ліку ў поўных прыметніках суфікс **-ск-** змяняецца на **-ст-**: **вавилонскии – вавилонстѣмъ, людскии – людстии, члѣскии – члѣстии**.

Прыметнік **многii** пры скланенні мае наступныя асаблівасці: форма **мнозѣмъ** уласціва для прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду ў творным склоне адзіночнага ліку; для прыметнікаў усіх родаў у родным, давальным і месным склонах множнага ліку адзначаюцца формы **мнозѣхъ – мнозѣмъ – мнозѣхъ**.

Толькі поўныя прыметнікі маюць месца каля ўжытых у вакатыве назоўнікаў: **горѣ ватъ вожди слѣпи, фарисѣю слѣпыи, очисти**.

Поўныя прыметнікі ў Слуцкім Евангеллі выступаюць выключна як дапасаваныя азначэнні: **прінде снѣ члѣскии, в день судныи, на стое вождвение, не в члѣвѣ единѣм живѣ воудет члѣкъ**. Звяртае на сябе ўвагу субстантывацыя членных прыметнікаў, у такім разе яны функцыянуюць як 1) дзейнікі або 2) дапаўненні: **блажемы нищии дхомъ, прокаженіи очищаутса, глуоси слышатъ, слѣпи прозирають, хроміи ходатъ, нищии багѣвѣстоюут, единаго възлюбитъ, другаго възненавидитъ, тѣи вста вт мртвых, оутани еси сіа вт прѣмдрых и разоумных, осозждани неповимых**.

Слуцкае Евангелле – тыповы кананічны тэкст, пранікнёнае беларусізмаў у які было практычна немагчымым. Перавага ў ім царкоўнаславянскіх граматычных формаў выглядае цалкам залежнай ад агульных тэндэнцый, што мелі месца пры стварэнні большасці богаслужбовых твораў (глядзі працы Л. М. Шакуна, А. І. Жураўскага). У кнігах, падобных да гэтай, найбольш важных, вядомых і пашыраных у царкоўнай службе, пісцы карпатліва ахоўвалі як змест, так і форму

арыгінала, кіраваліся прынцыпам пісаць “не рушачи ни въ чомъ же”. Таксама варта ўлічыць і тое, што да другой паловы XVI ст. царкоўнаславянская мова, якая дагэтуль працягвала ўжывацца ў шэрагу сакральных твораў, дасягнула пэўнай стабілізацыі. Апошняя спрыяла пашырэнню кнігадрукавання, з’яўленне на беларускай тэрыторыі рэлігійных кніг, надрукаваных у Маскве. “Гэтыя кнігі перавыдаваліся ў беларускіх друкарнях без істотных змен, паколькі ў вачах тагачасных друкароў яны з’яўляліся ўзорамі кніжнай мовы для рэлігійнага ўжытку” [2, с. 95]. Роль і статус царкоўнаславянскай мовы ўзмацніла і ідэалагічная барацьба паміж праваслаўем і каталіцызмам. На той час для праваслаўных царкоўнаславянская мова стала сродкам змагання за сваю веру. Трэба думаецца, прыняцц пад увагу таксама адданасць праваслаўнай царкве перапісчыка Слуцкага Евангелія – князя Юрыя Слуцкага і яго сям’і. Пра гэта сведчыць хоць бы той факт, што ў 50-х гадах XVI ст. яго бацька даў прытулак былому ігумену Троіцка-Сергіева манастыра Арцёмію, пісьменніку-палемісту, заўзятаму праваслаўнаму верніку, які лічыў адзінай “Божай Царквой” толькі Праваслаўную Царкву [5, с. 24–25]. Сёння вядома 16 публіцыстычных твораў Арцёмія, частка з іх, напісаных на царкоўнаславянскай мове, з’явілася як адказ на самыя значныя творы Сымона Буднага – “Катэхізіс” і “Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам”.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Булахов М. Г. История адективного формообразования и формоупотребления в белорусском языке : автореф. дис. ... д-ра филолог. наук / М. Г. Булахов. – Мн., 1965.
2. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 1 / А. І. Жураўскі. Мн., 1968.
3. Истрина Е. С. Употребление именных и местоименных форм прилагательных в Синодальном списке 1-ой Новгородской летописи / Е. С. Истрина // Известия ОРЯС. – Петербург, 1918. – Т. 23, кн. 1.
4. Лойка А. А. Старабеларуская літаратура / А. А. Лойка. – Мн., 2005.
5. Саверчанка І. В. Сымон Будны. Гуманіст і рэфарматар / І. В. Саверчанка. – Мн., 1993.
6. Хабургаев Г. А. Старославянский язык / Г. А. Хабургаев. – М., 1974.
7. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мн., 1984.